

Kulturní specifika České republiky z pohledu studentů Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy

Pavla Chejnová

Abstrakt: Studie prezentuje výsledky výzkumu, který autorka prováděla mezi studenty českého jazyka a studenty učitelství pro 1. stupeň ZŠ Pedagogické fakulty UK (128 respondentů ve věku 22–25) v roce 2007. Výzkum vychází z teorie Hofsteda (1999, 2007). Autor prezentuje čtyři faktory, které ovlivňují interakci a zdvořilostní chování v konkrétních kulturách: vztah k autoritám, vztah mezi jednotlivcem a kolektivem, způsob myšlení (soutěživé nebo kooperativní), přijímání rizik a nejistoty. Studenti hodnotili situaci v České republice z těchto hledisek. Výsledky zjištěné u jednotlivých dimenzí jsou prezentovány v procentech, v článku uvádím i citace ze studentských esejů na dané téma.

Klíčová slova: kulturní specifika, zdvořilost, autorita, individualismus, kolektivismus, mužský způsob komunikace, ženský způsob komunikace, tolerance rizika a nejistoty

Abstract: The study presents the results of the research that the author carried out in 2007 among students of the Czech language and students of the programme for Primary school teachers, Faculty of Education, Charles University (128 respondents, age 22–25). The research is based mainly on the theory of Hofstede (1999, 2007). The author presents 4 factors that influence the interaction and politeness in the individual cultures: relation towards authorities, relation between individuals and the collective, manner of thinking (competitive or cooperative), accepting risk and uncertainty. The students were asked to judge the situation in the Czech Republic from this point of view. The quantitative results are presented in percentage, the article contains also quotations from the student's essays about the mentioned topic.

Key words: cultural specifics, politeness, authority, individualism, collectivism, masculine way of thinking, feminine way of thinking, accepting risk and uncertainty

1. Teoretická východiska a volba metody výzkumu

V souvislosti se svým studiem managementu jsem se věnovala některým teoriím, které souvisejí i s hlavním tématem mých dosavadních výzkumů – zdvořilostí. Jedná se konkrétně o problematiku kulturních specifík jednotlivých zemí, která ovlivňují zdvořilost a chování lidí v interakcích. Hofstede (1999) hovoří především o těchto faktorech:

1. **Vztah k autoritám:** jak velký je odstup podřízených od nadřízených, jak velká je v dané společnosti úcta k autoritám. Kdo je v dané společnosti považován za autoritu.
2. **Vztah mezi jednotlivcem a kolektivem:** některé kultury jsou založeny spíše na kolektivismu, jednatel se podřizuje pro dobro společnosti. Jiné kultury jsou založeny na individualismu, důraz je kladen na individualitu každého jednotlivce. Projeví se například v soutěživosti, v týmové práci.
3. **Způsob myšlení:** v některých kulturách převažuje myšlení mužského typu (sebeprosazení, materialismus, soutěživost). V jiných kulturách převažuje ženský typ komunikace, který naopak upřednostňuje kooperaci, je více brán ohled na druhé.
4. **Způsob přijímání nejistoty a rizika:** některé kultury mají větší toleranci k riziku, jiné mají tendence vyhýbat se nejistotě.

Později přidal Hofstede (2002) ještě pátý faktor:

5. **Orientace na dlouhodobé či krátkodobé cíle:** v některých kulturách je ceněna snaha o investici do budoucna, lidé jsou vedeni k tomu, aby si odpírali momentální požitky a šetřili. V jiných kulturách je běžné užívat si přítomnosti a do budoucna investovat méně.

Hofstede (1999, 2002, 2003) vytvořil indexy pro každou dimenzi, a to v hodnotách 0 (nejnižší možný výsledek) až 100 (nejvyšší možný výsledek), tyto hodnoty však mohou být ve výjimečných případech i překročeny. Výsledky vyjadřují relativní postavení dané kultury mezi ostatními kulturami. Údaje byly zjišťovány pomocí dotazníkových šetření, mapujících hodnotovou orientaci a spokojenost s daným stavem ve společnosti. Pro Českou republiku Hofstede (2003) prezentuje následující údaje:

distance od autorit	míra individualismu	míra maskulinity	míra obav	orientace na dlouhodobé cíle
57	58	57	74	13

Dochází ke zjištění, že odstup od autorit je zde poměrně velký, míra individualismu je vysoká, míra maskulinity rovněž. Míra obav dosahuje velmi vysokých hodnot. Orientace na dlouhodobé cíle nedosahuje příliš vysokých hodnot.

Autoři Donelly, Gibson a Ivancevich (1997) se nevěnují České republice individuálně, řadí ji k západoslovanským kulturám. Vycházejí rovněž z Hofsteda a udávají následující údaje pro západoslovanské země, Maďarsko a německy mluvící země.

distance od autorit	míra individualismu	míra maskulinity	míra obav
malá	střední	střední/vyšší	vysoká

Údaje získané specificky pro Českou republiku prezentuje Světlík (2006), používá při tom výše zmiňované indexy. Výzkum byl proveden katedrou marketingových komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně v letech 2000 až 2003, získáno bylo 1 123 validních odpovědí obyvatel ČR. Šetření zaměřené na zjištění kulturních dimenzí u pedagogických pracovníků regionálního školství se uskutečnilo na Moravě a bylo získáno 691 validních odpovědí. Byly zjištěny následující hodnoty (Světlík, 2006, s. 74):

	mocenský odstup	vyhýbání se nejistotě	míra maskulinity
ČR celkem	48	82	15
Pedagogové	40	88	-17

Mocenský odstup se pohybuje ve středních hodnotách. Je zde patrná velmi vysoká hodnota indexu vyhýbání se nejistotě. Extrémně nízká míra indexu maskulinity ukazuje na možnou profesní odchylku oproti ostatní populaci, existence kooperativních hodnot však může mít kladný vliv na vytváření příznivějšího klimatu ve škole.

Je pravda, že naše kultura stále ještě prochází složitým vývojem a dochází k posunům v chápání určitých kategorií. Všimla jsem si, že se velmi často liší i pohled studentů od pohledu zahraničních autorů daných publikací. Zajímalo mě tedy, jak vnímají moji studenti českou kulturu jako její příslušníci; jedná se tedy o hodnocení zevnitř. Respondenty jsou studenti českého jazyka (60 respondentů) a studenti učitelství pro 1. stupeň ZŠ (68 respondentů), věková kategorie 22–25 let, celkem 128 respondentů. Vybraná skupina se

jeví jako vhodná k výzkumu především díky mladšímu věku, reprezentují tedy generaci, která získala většinu kulturních zkušeností až po roce 1989. Dále je možno počítat s jejich orientací na učitelské povolání – připravují se na budoucí roli autority. Úkolem respondentů bylo zařadit naši kulturu do určité kategorie v tabulce (tabulky viz dále u jednotlivých kapitol) a napsat esej, ve kterém vyjádří svůj názor a podloží své stanovisko. V textu uvádím vybrané citace z esejů, které reprezentují různá zaměření odpovědí (výběr jsem provedla náhodně, upřednostnila jsem výroky obsahující argumentační bázi). Mou snahou tedy nebylo zjistit, jaká naše kultura skutečně je, ale jak ji studenti vnímají. V esejích také mohli sdělit vlastní konkrétní zkušenosti.

2. Vztah k autoritám

Tato kategorie patří k nejproblematičtějším, protože je těžké vůbec vymezit, kdo je v současné společnosti považován za autoritu. Hofstede (1999, s. 19) píše: „*Úspěšní sportovci, umělci a vědci zpravidla získávají sociální statut, ale jen v některých společnostech získávají také majetek a jen zřídka mají politickou moc. Politici v některých zemích mají společenský statut a moc, aniž by byli bohatí, a podnikatelé tam mají majetek a moc, aniž by měli sociální statut.*“ Tím se zproblematizovala autorita takových povolání, jako je lékař, vědec a učitel. Zde cituji některé úryvky z prací studentů, nabízející různé interpretace problému:

„*Ríká se, že učitel je mezi lidmi jedno z nejváženějších povolání, ale například rodiče mají často tendence jim nevěřit a v mnoha případech na ně neoprávněně svalují vinu za nedostatky ve vědomostech svých potomků. Dalším váženým povoláním je profese lékaře či policisty. Ve společnosti ale hodně vládne tendence zpochybňovat postupy lékařů a vytvářet si vlastní diagnózy. Co se týče policistů, není snad ani třeba zmiňovat vtipy s narážkami na jejich inteligenci.*“

„*Opravdovými autoritami, požívajícími největší vážnosti, jsou nepochybně lékaři a vědeckí pracovníci. Patří mezi ně jistě i právníci, ale také učitelé, zejména vysokoškolští. Naopak autoritami formálními se stávají politici. Ačkoliv u občanů ztrácejí důvěru, své vysoké postavení autorit neztrácejí.*“

„*Na učitelské povolání jsou kladeny stále větší nároky a samotní učitelé jsou často vystavováni kritice. Zřejmě nejnižší autoritě se těší učitelé na základních školách, větší prestiž mají středoškolští učitelé a obecně největší kredit se připisuje vysokoškolským pedagogům. Ovšem v dnešní době platí,*

že autorita se spojuje spíše s konkrétním představitelem určitého povolání než s prestiží dané profese jako takové.“

Studenti ve svých úvahách tedy spíše přinášejí určité možné náhledy na tuto problematiku, ke konkrétním, jednoznačným řešením, koho lze za autoritu považovat, nedocházejí. Vesměs pocítují rozpor mezi autoritami skutečnými a autoritami pouze formálními, nicméně nelze přesně postihnout, jak se tento rozdíl projeví v komunikaci (pravděpodobně jsme nuceni se určitým způsobem chovat i k autoritám formálním bez ohledu na to, zda si jich vážíme).

Podle Hofstedovy klasifikace se vyšší úcta k autoritě projevuje i větší distancí od ní. Uplatňuje se model tzv. negativní zdvořilosti (Brown a Levinson, 1987; Machová a Šamalová, 2005), kdy si komunikanti vykájí, oslovují se tituly či zařazením do funkce, nehovoří spolu o soukromých tématech, snaží se nezasahovat do osobního prostoru druhého. Podle Hofsteda (2003) lze Českou republiku zařadit do kategorie zemí, kde je odstup od autorit větší. Světlík (1996) jako zástupce pozorovatele zevnitř dané kultury hovoří o větším odstupu od autorit a pro tento názor argumentuje například i uspořádáním školského prostředí, kde je učitel ve vysoce asymetrickém vztahu k žákům. V novějším výzkumu (2006) už ale získává odlišné hodnoty, učitelé pak uvádějí ještě menší míru odstupu od autorit než ostatní populace. V mém výzkumu studenti zhodnotili situaci v České republice následovně (výsledky udávají počet respondentů, kteří řadili naši kulturu do dané kategorie):

odstup od autorit velmi velký	odstup od autorit velký	odstup od autorit střední	odstup od autorit malý	odstup od autorit velmi malý
0	39 (30 %)	28 (22 %)	61 (48 %)	0

Studenti tedy naši kulturu neřadí k extrémně vyhraněným, ale zároveň nelze říci, že by zde došlo ke konsensu. Převažuje názor, že odstup od autorit je malý, čímž se naše republika přibližuje celozápadnímu trendu. Bližší analýza důsledků této tendence není předmětem tohoto obecně pojatého článku.

3. Míra individualismu a kolektivismu

Mám pocit, že oba tyto pojmy si nesou v naší kultuře poněkud nežádoucí konotace. Obecně existují dva modely společnosti, ve kterých je jedinec spíš závislý nebo spíš nezávislý na svém okolí. Toto okolí představuje nejprve

rodina, posléze škola a pracovní kolektiv. V některých kulturách představuje základní model snaha vyvázat se z těchto pout, v jiných kulturách je naopak jedinec ve svém rozhodování neustále ovlivňován těmito vlivy. Naše kultura se pravděpodobně nachází někde na přechodu k individualismu. Jak tyto pojmy chápou studenti, ilustrují následující příklady:

„Individualismus vede ke zvyšování sociální diferenciace společnosti. Proto musí být doplňován určitou mírou solidarity. Extrémní individualismus má i další negativní stránky. Prakticky všechny vyspělé země zápasí s významným poklesem porodnosti. Lidé upřednostňují hlavně svou kariéru, spotřebu materiálních hodnot před skutečným biologickým a duchovním smyslem života. A právě tento trend má i své ekonomické dopady. Penzijní systémy řady zemí jsou takovým vývojem vážně ohroženy. Populace, která založila svůj rozvoj na individuálním ekonomickém výpočtu, se tak dostává do pastí.“

„Domnívám se, že řada osob jde s davem, nesnaží se prosadit to, co doopravdy chtějí. Jsou to většinou ženy po mateřské dovolené, starší lidé a čerství absolventi, kteří nastupují do prvního zaměstnání. Většina osob pracuje v kolektivu, a tak se snaží táhnout za jeden provaz, aby bylo vše v pořádku a nebyly žádné problémy u zaměstnavatele. Existuje ale i řada osob, které se snaží vytlačit druhé z pozice, o níž sami sní.“

Celkově hodnotili studenti naši kulturu takto:

velká míra kolektivismu	kolektivismus	střed	individualismus	velká míra individualismu
3 (2,3 %)	24 (19 %)	26 (20,3 %)	63 (49,2 %)	12 (9,3 %)

Podle těchto výsledků lze konstatovat, že dle mínění studentů v naší kultuře převažuje individualismus, zahraniční výzkum uvádí rovněž hodnoty vysoké (Hofstede, 2003). Světlík ve své starší publikaci (1996) ovšem upozoruje ve školském prostředí stále převládající model kolektivismu, kdy žáci zřídka sami iniciují komunikaci, snaží se nevybočovat z řady, panuje mezi nimi spolupráce (učitel je někdy považován za společného nepřítel).

4. Mužský a ženský způsob myšlení, kompetice a kooperace

Označení mužský a ženský způsob komunikace přejímám od Hofsteda (1999), přestože může být poněkud zavádějící. Mužský způsob komunikace převažuje ve společnostech, kde je upřednostňován materialismus, orientace na výkon a kariéru, asertivní až agresivní chování. Komunikace a vztahy

mají často převážně kompetitivní ráz. Ženský způsob chování naopak upřednostňuje kooperaci, důraz je kladen na vztahy a pozitivní klima (Tannen, 1995). Mužský způsob se vyznačuje heslem: *žít, abys mohl pracovat*, ženský způsob heslem: *pracovat, abys mohl žít*. Společnosti zastávající ženský způsob jsou rovněž permissivnější a tolerantnější. S přibývajícím věkem obyvatel se dle Hofsteda (1999) šíří spíše tendence ke kooperaci.

Naše republika se vyznačuje dle Hofsteda spíše maskulinním, kompetitivním způsobem uvažování a jednání (2003), ale novější Světlíkův výzkum vykazuje vyšší míru kooperativních hodnot (2006). Cituji různé názory ze studentských prací:

„Vývoj společnosti směřuje k prosazování sebe sama, a kdo dnes nemá ostré lokty, těžko se nějak výrazněji prosadí.“

„Soutěživá komunikace, tedy vyvyšování sebe sama nad ostatní, není příliš zakořeněna v české povaze. Převládá spíše snaha se s nimi shodnout, i když to často znamená nalézat kompromisy a slevit ze svých nároků. Často se projevují tendence svoje klady či zásluhy před ostatními snižovat. Zmiňování vlastních úspěchů, snaha vyniknout je považována spíše za egocentrismus.“

„Češi v zahraničí extra soutěživým národem nejsou, bojí se projevit, hájí se tím, že jsou malým státem.“

Celkově se studenti k situaci v České republice vyjadřovali takto:

velká míra kooperace	kooperace	střed	kompetice	velká míra kompetice
3 (2,3 %)	17 (13,2 %)	22 (17,2 %)	77 (60,2 %)	9 (7 %)

Podle těchto výsledků lze tedy shrnout, že podle studentů převažuje v naší kultuře spíše kompetitivní způsob komunikace.

5. Tendence vyhýbat se nejistotě, tolerance rizika

Člověk je neustále vystavován rizikům pocházejícím z přírodních sil, společnosti a obává se i nadpřirozených sil. Jako obranu proti přírodním vlivům si vybudoval technické vynálezy, proti společenským rizikům ustanovil instituce práva a proti nadpřirozeným silám náboženství. Různé společnosti mají různou tendenci vyhýbat se riziku, vyžadují různou míru předvídatelnosti, formálnosti a předpisů. Ve společnostech s větší potřebou jistoty jsou definovány pojmy jako *odlišné, špinavé a nebezpečné* daleko přesněji, děti jsou vedeny k větší opatrnosti. Paradoxně bylo zjištěno (Hofstede, 1999), že ve

společnostech, které se riziku vyhýbají pouze v malé míře, nejsou sice předpisy tak posvátné a důležité, nicméně jsou více dodržovány. Naše kultura je řazena do kultur s malou tolerancí rizik (Hofstede, 2003). Pojem riziko zde není příliš specifikován, jedná se o míru obav z neznámého a nejistého. Studenti se vyjadřují následovně:

„Někdy se mluví o českém švejkovství, jenž v sobě spojuje jednak styl humoru – lehkého znevažování velkých problémů – i odpor k jakýmkoliv konfliktům. Tento výraz však, a myslím že neprávem, bývá spojován se slabostí a zbabělostí... Pochopitelně každý člověk má přirozené tendence se rizikům vyhnout. Otázkou je, kolik času a energie je ochoten věnovat nalezení bezrizikové varianty a kolik je ochoten obětovat z výhod přímého řešení. Myslím, že v tomto ohledu český národ trochu více zvažuje ve srovnání s ostatními národy.“

„O Češích se říká, že dovedou dobře využít situace a přizpůsobit se tomu, co je pro ně výhodné. Vidíme to už v tom, že se snažíme přizpůsobit Západu a zapomínáme při tom na naši národní hrdost, naše tradice a kulturu. Vyplývá to z toho, že se nejspíš bojíme rizik, která by hrozila, kdybychom se snažili jít proti proudu a být sami sebou. Měli bychom mít trochu více odvahy!“

Celkový pohled studentů na tuto problematiku je následující:

velké obavy	obavy	střed	spíše méně obav	bez obav
29 (22,7 %)	66 (51,6 %)	20 (15,6 %)	12 (9,4 %)	1 (0,78 %)

Z těchto výsledků vyplývá, že studenti řadí naši společnost mezi společnosti se silnou tendencí vyhýbat se riziku, mezi společnostmi s velkou mírou obav. Sledovat konkrétní projevy této tendence v mezilidské komunikaci přesahuje rámec tohoto článku.

6. Závěry

Respondenti vyjadřovali pouze svůj názor a pohled na danou situaci, nedocházím tedy k žádným definitivním závěrům. Tato zjištění pouze naznačují, že příslušníci kultury, která byla z daných hledisek hodnocena v několika výzkumech různými odborníky, mohou subjektivně pocítovat svoji kulturu v jiných dimenzích. Zároveň jsem si vědoma specifčnosti vzorku respondentů, kteří se jako budoucí učitelé připravují na roli autority, a tento fakt mohl ovlivnit jejich vnímání.

Nejvíce problematickou dimenzí se jeví názor studentů na distanci od autorit, v této oblasti dochází k posunu směrem ke snižování vlivu autority na komunikaci. Naše kultura také podle mých zjištění postupuje směrem k in-

dividualismu, přetrvává orientace na kompetitivní způsob jednání, přičemž se projevuje velká míra obav a malá tolerance rizik.

Literatura

- BROWN, P., LEVINSON, S. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- DONELLY, J. H., GIBSON, J. L., IVANCEVICH, J. M. *Management*. Praha: Grada, 1997.
- HOFSTEDE, G. *Kultury a organizace. Software lidské mysli. Spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: UK, 1999, Praha: Linde, 2007.
- HOFSTEDE, G. *Cultural dimensions* [on-line] c2003, [cit. 2008-10-17] Dostupné na: <http://www.geert-hofstede.com/>
- HOFSTEDE, G., PEDERSEN, P. B., HOFSTEDE, G. J. *Exploring Culture. Exercises, Stories and Synthetic Cultures*. Maine: Intercultural Press, 2002.
- MACHOVÁ, S., ŠAMALOVÁ, M. *Výuka pragmatických aspektů řečové komunikace ve vyšších třídách gymnázií a na SOŠ*. Praha: PedF UK, 2005.
- SVĚTLÍK, J. *Marketing školy*. Zlín: EKKK, 1996.
- SVĚTLÍK, J. *Marketingové řízení školy*. Praha: ASPI, 2006.
- TANNEN, D. *Ty mi prostě nerozumíš*. Praha: Mladá fronta, 1995.

CHEJNOVÁ, P. Kulturní specifika České republiky z pohledu studentů Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. *Pedagogická orientace* 2009, roč. 19, č. 1, s. 47–55. ISSN 1211-4669.

Autorka: PhDr. Pavla Chejnová, Ph.D., Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, katedra českého jazyka a literatury, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1